

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 4 Sayı/ISSUE 8 Yıl/YEAR: 2021

Alındı/RECEIVED: 23-11-2021 – Kabul/ACCEPTED: 29-11-2021

Zazacanın Gündelik Hayattaki Konumu: Diyarbakır Örneği

Usage of Zaza Language in Daily Life: Example of Diyarbakir

İnan KESER¹ | Melkan BÜLBÜL² | Berçem SEVİNÇ³

Abstract

Zaza language is one of the two languages constructing Zaza-Gorani branch of northwestern Iranian languages. Autochthonous region in which people speaking Zaza language live consists of the provinces of Adıyaman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Muş, Sivas, Siirt, Şanlıurfa, Tunceli located in the east of Turkey. The data used in this descriptive research aiming to figure out the daily life usage of Zaza language, which is a minority language, has been obtained from the

Öz

Zazaca, Kuzeybatı İrani dillerinin Zaza-Gorani kolunu oluşturan iki dilden biridir. Zazaca konuşanların yaşadığı otokton bölge Türkiye'nin doğusundaki Adıyaman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Muş, Sivas, Siirt, Şanlıurfa ve Tunceli illeridir. Bir azınlık dili olan Zazacanın gündelik hayatta kullanım eğilimlerinin anlaşılmasına yönelik bu betimsel araştırmada kullanılan veriler Diyarbakır kentinde yaşayan 20 kadın ve 20 erkek Zaza ile 2021 yılında gerçekleştirilen yapılandırılmış

¹ İnan Keser, Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, inankeser@gmail.com, 0000-0001-7002-7864

² Melkan Bülbül, Doktora Adayı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, melkandara@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9583-665X

³ Berçem Sevinç, Bağımsız araştırmacı, bercem.sevinc@gmail.com, Orcid: 000-00016737-2894

structured and in-depth interviews conducted in 2021 with 20 women and 20 men living in Diyarbakır. As a result of the research, it is seen that, in the last few decades, while Zaza language has been transforming into a language spoken inside the family by subordination, by primaryizing in personal and social life Turkish transformed into one of the components of collective and personal existence of Zaza community.

Keywords: Turkey, Zaza Language, Diyarbakır, Identity, Social Change.

görüşme ve derinlemesine görüşmelerden elde edildi. Araştırma neticesinde Zazacanın, son birkaç on yıllık süreçte gündelik hayatta ikincilleşip aile içinde konuşulan bir dile dönüşürken, Türkçenin kişisel ve sosyal yaşamda birincilleşip, Zaza topluluğunun kolektif ve kişisel varoluşunun bileşenlerinden birine dönüştüğü ortaya çıktı.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Zaza Dili, Diyarbakır, Kimlik, Sosyal Değişim.

Giriş

Türkiye'nin doğusunda konuşulan bir dil olan Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İrani üst grubunun İrani Diller grubuna ait Kuzeybatı İrani dillerinin Zaza-Gorani kolunu oluşturan iki dilden biridir. Bir başka sınıflamaya göre Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İrani üst grubunun İrani Diller grubuna ait Batı İrani Dillerinin Yeni İrani Diller ailesindedir. Zazaca ölü bir Orta-İrani dil olan Partça ve günümüz İrani dillerinden Gorani, Şabaki, Talişi, Gilaki, Tati, Mazandarani ve Semnani dilleriyle yakın ilişkiindedir (Gippert, 1996; Paul, 2009; Werner, 2012).

Zazalar, tarihsel olarak, gerek topluluk içi gerekse topluluk dışı tanımlamalarda Kürt olarak kabul edildikleri (Bruinessen, 2005) için Zazacanın Kürtçenin lehçelerinden biri olarak kabul edilip edilemeyeceği yönündeki tartışmalara sıkça rastlanır. Bu tartışmalarda sadece bilimsel saikler değil etnopolitik saikler de önemli rol oynar. Kürtçeyi Kurmanca (Kuzey Kürtçesi), Soranca (Güney Kürtçesi), Zazaca (*Zazaki*, *Kirdki*, *Kimancki*, *Dimili*), Goranca (*Hewrami*) ve Lorca (*Kermanshabi*, *Lekki*, *Sencabi*, *Kelburi*) lehçelerine ayıran Peter J. A. Lerch (1857), Wilhelm Strecker (1862), James G. Taylor (1865), Friedrich Müller (1865), Aleksander Jaba (1879), M. Ferdinand Justi (1879), Albert von Le Coq (1903), Mark Sykes (1094), Ely Bannister Soane (1910), L. Molyneux-Seel (1914) ve L. O. Fossum (1919) Zazacayı Kürtçenin bir lehçesi olarak kabul eder. Türkiyeli Zaza bir yazar olan Malmîsanij, Zazaca ile Kurmanca arasında önemli ayrılıklar olsa da ikisinde kullanılan sesler ve sözcüklerin büyük bölümü ortak olduğu için; söz dizimi iki lehçede genellikle aynı olduğu için; bazı ayrılıklar olsa da dilbilgisinin isim, zamir, sıfat, fiil, edat, zarf, bağlaç, ünlem gibi konularında iki dilin ortak yanları ağırlıkta olduğu için Zazaca ve Kurmanccanın ayrı diller olarak kabul edilemeyeceğini iddia eder. Diğer bir dilbilimci ve araştırmacı grubu Zazacanın müstakil İrani bir dil olduğunu savunur. Oskar Mann, tamamen linguistik ve filolojik dayanaklarla Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olmadığını; David N.

MacKenzie (1989) de Zazacanın Kürtçeyle karşılıklı anlaşılabilirliğinin (*mutual intelligibility*) olmadığını belirtir ve onun farklı bir İrani dil olduğunu söyler (Çağlayan, 2016: 170-176).

Zazalar otokton olarak Türkiye'nin doğusundaki Adıyaman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Muş, Sivas, Siirt, Şanlıurfa, Tunceli sınırları içinde yaşar. Zazalar Tunceli ve Bingöl'de nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturur. Diyarbakır, Elazığ ve Erzincan'da nüfusun önemli bir bölümü Zazaca konuşur. Şanlıurfa'nın Siverek ve Bitlis'in Mutki ilçesi örneğinde olduğu gibi, bazı illerde de sadece birer ilçenin sınırları içinde Zazaca konuşulur. Muş, Sivas, Erzurum ve Siirt gibi illerde ise Zazaca konuşan nüfus oldukça azdır (Malmisanij, 1996: 3-4). Zazaca, tarihsel olarak Tunceli-Elazığ-Bingöl merkezli bütünlük bir bölgede yayılım gösterir. Zazaca konuşulan bölgenin çevresi neredeyse tamamıyla Kurmanca konuşulan bir kuşakla çevrilidir. Göçler neticesinde İstanbul, Bursa, Mersin ve Adana gibi Türkiye metropollerinde ve Avrupa ülkelerinde de azımsanamayacak bir Zaza nüfus oluşmuştur (Güntaş-Aldatmaz, 2021: 94; Kaya, 2014: 18; Keskin, 2015: 94).

Zazaca, konuşanlarca yöreden yöreye farklılık göstererek Kırmanci, Kırdki, Zazaki, Dımılı ve Dımilki gibi farklı şekillerde adlandırılır (Malmisanij, Uzun ve Espar, 2009: 5). Dolayısıyla Kırmanc, Kırd, Zaza, Dımılı ve Dımilki adlandırmaları aynı dili konuşan tek bir topluluğun yörelere göre değişen adlarıdır (Güntaş-Aldatmaz, 2021: 105). Ancak son bir kaç on yılda topluluk adı olarak Zaza, dil adı olarak Zazaca/Zazaki gerek topluluk içi gerek topluluk dışı adlandırmalarda yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

Türkiye'de, 1927-1965 yılları arasında yapılan resmi nüfus sayımlarında Zazaca konuşan nüfusun tamamı Kürtçe hanesine kaydedildi yani Zazaca hanesine yer verilmedi. 1950-1965 yılları arasında yapılan resmi nüfus sayımlarında Kürtçe kategorisinde Kurmanca, Kırdasca ve Zazaca lehçelerine yer verilerek Zazaca, Kürtçenin bir lehçesi olarak kayıtlara geçirildi. 1970-1985 yılları arasındaki resmi nüfus sayımlarında ana dile yönelik sorular yer almış olsa da söz konusu veriler kamuoyuna açıklanmadı. Dolayısıyla 1965 yılı resmi nüfus verileri Zazalar hakkındaki son resmi verilerdi. 1965'teki resmi nüfus sayımı verilerine göre Zazacanın en yoğun şekilde konuşulduğu on üç ilden Diyarbakır'da 57.943, Elazığ'da 30.939, Bingöl'de 30.928, Urfa'da 16.917, Adıyaman'da 6.705, Erzurum'da 2.185, Bitlis'te 2.079, Kars'ta 992, Muş'ta 507, Siirt'te 484, Erzincan'da 298, Malatya'da 10, Tunceli'de 7 kişi olmak üzere toplam 149.994 kişi ana dilini Zazaca olarak belirtti (DİE, 1969). Dikkat çekici biçimde Alevi Zazaların çoğunlukta olduğu Tunceli, Muş ve Erzincan'da, ana dilini Zazaca olarak belirtenler oldukça azdı. Bunun birincil nedeni Alevi Zazaların yakın döneme kadar Zaza tabirine mesafeli durmalarıydı. 2010 yılında gerçekleştirilen bağımsız bir araştırmada Türkiye'de anadili Kürtçe olanların oranı %12,7, Zazaca olanların oranı %1,4 olarak belirlendi (KONDA, 2011). Günümüzde, kesin bir hesaplama yapılamamış olmasına rağmen, Zazaca konuşan nüfusun iyimser bir tahminle iki ile altı milyon arasında olduğu ileri sürülmektedir (Güntaş-Aldatmaz, 2021: 95; Keskin, 2015: 94; Paul, 2009).

Zazaca yazılı metinler oldukça yakın tarihlidir. Zazaca ilk önemli metinler P. İ. Lerch tarafından 1856 yılında derlendi. Bu metinler Kırım Savaşı'nda Rusya'ya esir düşmüş Osmanlı Ordusu'ndaki

Zazaların anlatılarını içermekteydi. Bundan sonra Robert Gordon Latham, Wilhelm Strecker, Friedric Müller, Aleksander Jaba, M. Ferdinand Justi, Eduard Sachau, Albert von Le Coq, Oscar Mann, Karl Haddank gibi araştırmacılar da çok kısa da olsa çalışmalarında Zazaca metinlere yer verdi (Kırkan, 2019: 63-66; Paul, 2009: 545).

Bu metinler dışında, 1899 yılında Liceli Ehmedê Xasî (1867-1951) tarafından, Arap alfabesiyle kaleme alınan ve İslam peygamberinin doğumunu anlatan *Mevlîdi Kirdî* isimli çalışma, yazılı Zazacanın ilk örneği olarak kabul edilir. Siverekli Osman Efendi'nin *Mevlûda Nebi/BîyîşaPexemberî* (1933), Molla Kamil Puexî'nin *Mevlîdi Nebî* (2003), Molla Muhammed Muradonî'nin *Mevlîdi Zatinî*'si de diğer ilk dönem metinleridir ve bu metinlerde İslam peygamberinin doğumunu anlatan mevlitler olarak Arap alfabesiyle yazılmış metinlerdir. Mevlit dışında, Zazaca yazılmış ilk metinler içinde birkaç dini akaidname, fıkıhname, siyer ve birkaç divan da bulunur (Çağlayan, 2016: 181-182; Kırkan, 2019: 65-66).

Uzun bir aranın ardından 1970'lerin ikinci yarısında, Zazaca metinler kaleme alınmaya başlandı. Solcu ve Kürtçü hareketlere mensup kişilerce kaleme alınan bu metinler ilk Zazaca metinlerden farklı olarak dini değil sosyal ve politik sorunlara ilişkin edebi metinlerdi ve Latin alfabesiyle kaleme alınmıştı. 1980 yılında gerçekleştirilen milliyetçi askeri darbenin ardından bu yazarların pek çoğu Batı Avrupa ülkelerine iltica etti ve çalışmalarını çoğunlukla İsveç'te sürdürdü (Arslan, 2018). Latin alfabesi temelli standart bir Zazaca alfabe de ancak 1996 yılında İsveç'te Vate Çalışma Grubu adıyla bir araya gelen küçük bir mülteci grubu tarafından oluşturuldu (Espar, 2011). Zazaca hikâyeciliğin erken dönemi daha çok dergiler etrafından şekillendi ve *Tirêj* (1979), *Armanç* (1979), *Hêvî* (1983), *Çira* (1995), *Vate* (1997) ve *Şevçila* (2011) gibi dergiler bu alana katkıda bulundu. İlk hikâye kitabı olan Kemal Astore'nin *Cêr Hard Cor Asmên* 1994 yılında yayımlandı. Bu tarihten itibaren kırk üç adet Zazaca hikâye kitabı yayımlandı (Çağlayan, 2016: 181-182; Yıldız, 2020: 207-240). Zazaca yazılan ilk roman, Deniz Gündüz'ün 2000 yılında yayımlanan *Kilama Pepuğî* (Guguk Kuşunun Şarkısı) adlı romanıdır. Bu tarihten itibaren on iki roman yayımlandı (Akman, 2019: 179-225). İlk Zazaca şiir kitabı 1988 yılında Malmîsanij tarafından kaleme alınan *Herakleitos* adlı şiir kitabıdır ve bugüne kadar elliye aşkın Zazaca şiir kitabı yayımlandı (Çağlayan, 2016: 182-183).

Bir ulus devlet olarak kurulan ve Türkçe dışındaki dillere yönelik siyasaları da bu yönde şekillenen (Ahmad, 1993; Babuş, 2006; Jongerden, 2007) Türkiye'de devlet dilinin ve bu dilin dışındaki dillerin durumu anayasada belirlenir. 1980 yılında gerçekleştirilen milliyetçi askeri darbenin ürünü olan 1982 Anayasası'nda, daha önceki anayasada 'resmi dil'in Türkçe olduğunu gösteren temel hüküm, "Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir" şeklinde düzenlendi. Başka bir deyişle, "dili Türkçedir" ifadesi resmi dilden öte anadile gönderme yaparak, resmi dili anadile yani Türkçeye eşitledi. 1982 Anayasası'nın "Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti" bölümünde bir dil yasağı vardı: "Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz". Aynı Anayasa'nın "Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi" başlıklı bölümünde ise şu ifade yer almaktaydı: "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez". Bu yasal gerekçelerle Zazaca Türkiye'de varolan diğer birçok

dil gibi, konuşma, kültürel üretim ve eğitim yapma noktasında uzun süre yasaklı bir dil olarak kaldı (Kubilay, 2004).

1991 yılında, 1983'ten beri yürürlükte olan ve Türkçeden başka dillerle düşünce yaymayı yasaklayan 2932 sayılı "Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun", Kürt meselesinde belirli düzeyde rahatlama yaratmak amacıyla kaldırıldı. Bu sayede Türkçe dışındaki diğer dillerde olduğu gibi Zazaca konuşmak ve kültürel üretim yapmak da mümkün oldu. 2002 yılında, 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluşu ve Yayınları Hakkında Kanun'un 8. maddesinde değişiklik yapılarak, "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde" yayın yapılmasına ve 2923 sayılı "Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu" değiştirilerek farklı dil ve lehçelerin öğretilmesi için özel kursların açılmasına izin verildi. 2004 yılında TRT Boşnakça, Çerkezce, Arapça ve Kurmanccanın yanı sıra Zazaca televizyon ve radyo programları da yayınlamaya başladı. 2009'da, sadece Kürtçe (Kurmanca, Zazaca) yayın yapan TRT-6 açıldı ve 2015'te adı TRT Kurdî olarak değiştirildi. 2002 yılında, 2923 sayılı "Yabancı Dil Eğitim ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun" ile "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için 8.6.1965 tarihli ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tâbi olmak üzere özel kurslar açabilme" hakkı tanındı. Bu kanunla, özel girişimle de olsa Zazaca kurs açabilme imkânı elde edildi. 2012'de, "İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"un verdiği yetkiyle, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ortaöğretim kurumlarında en az 10 öğrencinin talebiyle seçmeli ders açmak mümkün hale geldi. Zazaca bu şekilde Devlet okullarında özel ders olarak kendine yer bulabildi. Aynı dönemde Türkiye'deki üniversitelerde Kurmanca ve Zazaca hakkında enstitü düzeyinde yüksek lisans çalışmaları yapılmasına izin verildi. 2011 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Kürt Dili ve Edebiyatı bölümü açıldı. Munzur Üniversitesi'nde 2012'de, Bingöl Üniversitesi'nde 2013'te Zaza Dili ve Edebiyatı lisans programları açıldı. Dicle Üniversitesi'nde Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalında Yüksek Lisans ve Doktora Programları 2012'de öğrenci almaya başladı. Bingöl Üniversitesi'nde 2016'da Kürtçe doktora programı açıldı. Ortaokul seviyesinde seçmeli Kurmanca ve Zazaca derslere izin verildi. Silahlı şiddete son vermek için 2009-2015 yılları arasındaki "çözüm süreci" adı verilen sürecin etkisiyle yaşanan bu değişim "çözüm süreci"nin sona ermesiyle enerjisini büyük ölçüde kaybetti (Çağlayan, 2016: 177-178; Sürmeli, 2015: 107-116; Zilan, 2020: 249).

Mevcut Araştırma

Zazacanın gündelik hayatta kullanım eğilimlerinin anlaşılmasına yönelik bu betimsel araştırmada kullanılan veriler Diyarbakır kentinde yaşayan, 1941-2000 yılları arası doğan, yaş, cinsiyet, eğitsel ve ekonomik düzeyleri dengeli bir dağılıma sahip olan 20 kadın ve 20 erkek Zaza ile, 2021 yılının Haziran ve Eylül ayları arasında gerçekleştirilen yapılandırılmış görüşme ve derinlemesine görüşmelerden elde edildi. Araştırmanın örneklem grubu belirlenirken, katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitsel ve ekonomik düzey gibi temel sosyodemografik niteliklerinin, ulusal istatistik kuruluşu olan TÜİK'in Diyarbakır kentinde ikamet eden nüfusun sosyodemografik niteliklerine ilişkin ürettiği istatistiklerle uyumlu olmasına özen gösterildi.

Bulgular

Katılımcılar Diyarbakır İli'nin Çermik (%32.5), Diyarbakır (%22.5), Dicle (%22.5), Çüngüş (%7.5), Kulp (%7.5), Lice (%5) ve Eğil (%2.5) ilçeleri; anneleri Diyarbakır İli'nin Çermik (%35), Dicle (%22.5), Lice (%15) Eğil (%10), Kulp (%7.5), Çüngüş (%7.5) ve Diyarbakır (%2.5) ilçeleri; babaları Diyarbakır İli'nin Çermik (%35), Dicle (%25), Lice (%12.5), Eğil (%10), Kulp (%7.5) Çüngüş (%7.5) ve Diyarbakır (%2.5) ilçeleri doğumludur.

Katılımcıların Dilleri Bilme Düzeyleri		
1. Dil	2. Dil	3. Dil
Zazaca (%82.5)	Türkçe (%55)	Türkçe (%27.5)
Türkçe (17.5)	Kurmancca (%27.5)	Kurmancca (%25)
	Zazaca (%17.5)	

Katılımcıların Dillere Hakimeyet Düzeyleri	
1.	Zazaca-Kurmancca-Türkçe (%27.5)
2.	Zazaca-Türkçe-Kurmancca (%17.5)
3.	Türkçe-Zazaca (%10),
4.	Türkçe-Zazaca-Kurmancca (%7.5)

Katılımcıların %45'i 2, %55'i 3 dil bilmektedir. Katılımcıların %82.5'inin en iyi bildiği dil Zazaca, %17.5'inin Türkçe; %55'nin ikinci en iyi bildiği dil Türkçe, %27.5'inin Kurmancca, %17.5'inin Zazaca; %27.5'inin üçüncü en iyi bildiği dil Türkçe, %25'inin Kurmanccadır. Katılımcıların bildikleri dillere hâkimiyet düzeyleri sırasıyla şu biçimdedir: Zazaca-Türkçe (%37.5), Zazaca-Kurmancca-Türkçe (%27.5), Zazaca-Türkçe-Kurmancca (%17.5), Türkçe-Zazaca (%10), Türkçe-Zazaca-Kurmancca (%7.5).

Katılımcıların Kültürel Ürünlerde Dil Tercihleri				
	Türkçe	Zazaca	Kurmanca	İngilizce
Kitap Okuma	%85	%2.5	%7.5	-
Kitap Önerme	%82.5	%12.5	%2.5	-
Film İzleme	%90	%5	%2.5	%12.5
Film Önerme	%82.5	%5	%2.5	%7.5
Müzik Dinleme	%77.5	%92.5	%87.5	-
Müzik Önerme	%45	%87.5	-	-

Katılımcıların %70'i sadece Türkçe kitap okurken %10'u Türkçe ve Zazaca, %5'i Türkçe ve Kurmanca, %2.5'i Zazaca ve Kurmanca kitap okumaktadır. Diğer bir deyişle katılımcıların büyük kısmı Türkçe (%85) kitap okurken çok daha az bir kısmı Zazaca (%12.5) ya da Kurmanca (%7.5) kitap okumaktadır. Bu durumla uyumlu biçimde, katılımcılar başkalarına çoğunlukla Türkçe (%82.5), nadiren Zazaca (%12.5) ya da Kurmanca (%2.5) kitap önermektedir.

Katılımcılar Türkçe (%72.5), İngilizce (%7.5), Türkçe ve İngilizce (%12.5), Türkçe ve Zazaca (%2.5), Zazaca, Kurmanca ve Türkçe (%2.5) filmler izlemektedir. Katılımcılar çoğunlukla Türkçe (%77.5) çok az da İngilizce (%7.5), Türkçe ve Zazaca (%2.5), Zazaca, Kurmanca ve Türkçe (%2.5) filmler önermektedir. Sadeleştirmek gerekirse katılımcıların %90'ı Türkçe film izlemekte ve %82.5'i önermekte, %12.5'i İngilizce film izlemekte ve %7.5'i önermekte, %5'i Zazaca film izlemekte ve önermekte, %2.5'i Kurmanca film izlemekte ve önermektedir.

Katılımcıların %20'si Zazaca ve Kurmanca, %5'i Kurmanca ve Zazaca, %15'i Kurmanca, Zazaca ve Türkçe, %12.5'i Zazaca, Kurmanca ve Türkçe, %15'i Türkçe, Zazaca ve Kurmanca, %5'i Türkçe, Kurmanca ve Zazaca, %5'i Zazaca, Türkçe ve Kurmanca, %12.5'ü Zazaca ve Türkçe, %5'i Kurmanca ve Türkçe, %2.5'i Kurmanca, Türkçe ve Zazaca müzik dinlemekte; %30'u Kurmanca ve Zazaca, %10'u Zazaca ve Kurmanca, %5'i Kurmanca ve Türkçe, %12.5'i Zazaca ve Türkçe, %12.5'i Türkçe, Zazaca ve Kurmanca, %5'i Zazaca, %5'i Zazaca, Türkçe ve Kurmanca, %2.5'i Türkçe ve Kurmanca, %2.5'i Türkçe, Kurmanca ve Zazaca, %5'i Zazaca, Kurmanca ve Türkçe müzik önermektedir. Özetle katılımcıların %92.5'i Zazaca müzik dinlemekte ve %87.5'i önermekte, %87.5'i

Kurmancca müzik dinlemekte ve %77.5'i müzik önermekte, %72.5'i Türkçe müzik dinlemekte ve %45'i müzik önermektedir.

Katılımcıları Kişiler Arası İletişimde Dil Tercihleri			
	Gündelik Hayatta Konuştıkları Dil	Çocuklarıyla Konuştıkları Dil	Rüyalarını Gördükleri Dil
Zazaca	-	%42.9	%42.5
Türkçe	-	%35.7	%35
Türkçe-Zazaca	%40	%21.4	%22.5
Zazaca-Türkçe	%25	-	-
Türkçe-Zazaca-Kurmancca	%20	-	-
Türkçe-Kurmancca-Zazaca	%5	-	-
Zazaca-Kurmancca--Türkçe	%5	-	-
Zazaca-Türkçe-Kurmancca	%5	-	-

Katılımcıların %40'ı gündelik hayatlarında Türkçe-Zazaca, %25'i Zazaca-Türkçe, %20'si Türkçe-Zazaca-Kurmancca, %5'i Türkçe-Kurmancca-Zazaca, %5'i Zazaca-Kurmancca-Türkçe, %5'i Zazaca-Türkçe-Kurmancca konuşmaktadır. Dolayısıyla katılımcıların tamamı Zazaca ve Türkçeyi, üçte birini biraz aşkın bir kısmı (%35) da Kurmanccayı kişiler arası iletişimde değişen sıklıkta olsa da kullanmaktadır. Dillerin kişilerarası iletişimde kullanım sıklığı hususunda tek önemli farklılaşma yaşa bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Kişiler arası iletişimi Türkçe-Kurmancca-Zazaca ya da Zazaca-Kurmancca-Türkçe gerçekleştirenlerin %100'ü, Türkçe-Zazaca-Kurmancca gerçekleştirenlerin %75'i 20-40 yaş arasında olanlar iken kişiler arası iletişimlerini Türkçe-Zazaca gerçekleştirenlerin %62.5'i, Zazaca-Türkçe gerçekleştirenlerin %60'ı 41-80 yaş aralığında olanlardır. Özetle, diğer insanlarla Zazaca-Türkçe (%20) veya Türkçe-Zazaca (%30) konuşanların 20-40 yaş aralığındakiler içinde toplam

oranı %50 olmasına karşın Zazaca-Türkçe (%30) veya Türkçe-Zazaca (%50) konuşanların 41-80 yaş aralığındakiler içindeki toplam oranı %80'dir.

Katılımcıların tamamı Zazacayı sadece aile üyeleri ile iletişimlerinde kullanmakta, bir başka deyişle, aileleri dışında etkileşimde buldukları hiç kimse ile Zazaca konuşmamaktadır. Katılımcıların %70'i Türkçeyi işyerindekilerle, %12.5'i arkadaşlarıyla, %12.5'i çocuklarıyla, %5'i hem işyerindekilerle hem de çocuklarıyla iletişim kurarken %27.5'i Kurmanccayı arkadaşlarıyla, %12.5'i eşinin ailesi ile iletişim kurarken kullanmaktadır (Katılımcıların %47.5'i Kurmanca bilmemektedir).

Katılımcıların %42.5'i rüyalarını Zazaca, %35'i Türkçe, % 22.5'i Türkçe ve Zazaca görmektedir. Bir başka deyişle, ne düzeyde olursa olsun katılımcıların %65'i rüyalarını Zazaca, %57.5'i Türkçe görmektedir. Rüyaların dili hususunda önemli farklılaşma yaşa bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. 20-40 yaş aralığında olanların %50'si rüyalarını Türkçe, %30'u Türkçe veya Zazaca, %20'si Zazaca görürken yaş 41-80 aralığında olanların %20'si rüyalarını Türkçe, %15.6'sı Türkçe veya Zazaca, %65'i Zazaca görmektedir. Benzer bir farklılaşma cinsiyet esasında gerçekleşmekte ve erkeklerin %25'i rüyalarını Türkçe, %20'si Türkçe ve Zazaca, %55'i Zazaca görürken kadınların %45'i rüyalarını Türkçe, %25.4'ü Türkçe ve Zazaca, %30'u Zazaca görmektedir. Sadeleştirmek gerekirse erkeklerin %75'i farklı düzeyde olsa da rüyalarını Zazaca görürken kadınların %55'i rüyalarını Zazaca görmektedir.

Çocuğu olan katılımcıların %42.9'u çocuklarıyla sadece Zazaca, %35.7'si sadece Türkçe, %21.4'ü Türkçe ve Zazaca konuşmaktadır. Bir başka deyişle katılımcıların % 64.3'ü çocuklarıyla farklı düzeylerde olsa da Zazaca konuşmaktadır. Çocuklarla konuşulan dil de yaşa ve cinsiyete bağlı olarak değişmektedir. 20-40 yaş aralığında olanların %30'unun çocuklarıyla Türkçe, %20'sinin Türkçe ve Zazaca, %50'sinin Zazaca, yaşları 41-80 aralığında olanların %38.9'unun çocuklarıyla Türkçe, %22.2'sinin Türkçe ve Zazaca, %38.9'unun Zazaca konuşmasının işaret ettiği üzere 40 yaş üstü kesimde çocuklarla Türkçe konuşma eğilimi daha güçlüdür. Benzer bir eğilim kadınlarda görülmekte ve erkeklerin %21.4'ü çocuklarıyla Türkçe, %21.4'ü Türkçe ve Zazaca, %57.1'i Zazaca konuşurken kadınların %50'si çocuklarıyla Türkçe, %21.4'ü Türkçe ve Zazaca, %28.6'sı Zazaca konuşmaktadır. Özetle erkeklerin %78.5'i farklı düzeylerde olsa da çocuklarıyla Zazaca konuşurken kadınların %50'si çocuklarıyla Zazaca konuşmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Diyarbakır Zazaları, 1980'lerin başına kadar, batıda Siverek'ten başlayıp, Çüngüş, Çermik, Ergani, Eğil, Dicle, Hani, Lice, Kulp'u katedip doğuda Genç'e uzanan kırsal kuşakta yer alan küçük yerleşimlerde yaşamaktaydı. Temel ekonomik faaliyetin küçük ölçekli geçimlik tarım, temel evlilik modelinin akraba evliliği olduğu bu yerleşimler, kitle iletişim araçlarının güçsüzlüğü ve formel eğitimin düşüklüğününün de etkisiyle çok dar bir çevre ile etkileşimin kurulduğu geleneksel sosyal niteliklerin ve Zazacanın hakim olduğu sosyal dünyalardı.

1970'lerin başından itibaren Türkiye'de ulusal ekonomik pazarın genişlemesi, devlet teşkilatlarının yaygınlaşması, kitle iletişim araçlarının güçlenmesi, formel eğitimin yaygınlaşması ve

mekânsal hareketliliğin kısmen de olsa artmasıyla Zazalar arasında, Türkçe de gündelik hayatta kullanılan bir dile dönüştü. 1990'lı yıllara girildiğinde, bir yandan Türkiye'de ulusal ekonomik pazarın genişlemesi, devlet teşkilatlarının yaygınlaşması, kitle iletişim araçlarının güçlenmesi, formel eğitimin yaygınlaşması hızlanırken diğer yandan Kürt meselesi merkezli silahlı şiddet ve zorunlu göç zirve noktasına ulaştı (Keser, 2011). Özellikle silahlı şiddet ve zorunlu göç nedeniyle Diyarbakır İli'ndeki bütün nüfus grupları gibi Zazaların da Diyarbakır kentine akışı hızlandı. Genel dinamiklerle birleşince kentsel mekâna yerleşme, Zazaların tarım dışı ekonomik faaliyetlere yönelmelerini ve formel eğitim süreçlerine katılmalarını hızlandırarak daha geniş bir etkileşim dünyasına dahil olmalarını ve neticede geleneksel sosyal niteliklerinin değişmesini sağladı. Bu süreç, bir yandan Türkçe bilenlerin oranının ve Türkçenin gündelik hayatta kullanımının üst seviyeye taşınmasına, diğer yandan geleneksel akraba evliliği modelinin aşınıp Kurmanca konuşanlarla evliliklerin gerçekleşmesiyle Kurmanca bilme oranının yükselmesine neden oldu.

Zazaların çok kısa sürede yaşadığı bu sosyal ve dilsel değişim, Zazacanın bilinme ve gündelik hayatta kullanıma düzeyini belirli oranda geriletse de Zazaca en iyi bilinen birinci dil olmayı sürdürdü. Ancak Zazaca neredeyse tamamıyla aile içinde konuşulan mahrem bir dile dönüşürken Türkçe, sadece kişiler arası kamusal iletişimde ve kitap ve film gibi metinsel iletişimde birincil dili haline gelmedi, kişisel varoluşun önemli bir bileşenine de dönüştü. Aynı süreçte, Kurmanca ve Zazaca arasındaki tarihsel etkileşim büyük ölçüde kesildi ve Zazaca Türkçeden yoğun biçimde etkilenen bir dile dönüştü.

Zazacaya dair bu değişimin, objektif nedeni Türkçe ve Zazaca arasındaki eşitsizlikti. Türkçe, Türkiye'de resmi dil statüsüne sahip, bütün eğitim aşamalarında kullanılan, tarihsel olarak kültürel ve bilimsel üretimi oldukça yüksek, standartlaşmış ve Türkiyelilerin en yetkinleştiği, dolayısıyla gündelik hayatın hakim diliyken Zazaca, yakın tarihlere kadar yalıtık sayılabilecek yerleşim birimlerinde konuşulan, eğitim süreçlerinde ve kültürel üretimde neredeyse kullanılmayan, bütün bunların sonucunda kendi içinde karşılıklı anlaşılabilirlik seviyesi düşük diyalektlere⁴ ayrılmış, standart formu tam olarak oluşmamış, dolayısıyla genelde kişilerin yetkinleşmediği uzun süredir yasaklı olan bir dildi. Ancak topluluk üyelerinin genel olarak 1980 öncesinde sosyalle olmuş üyeleri tarafından Türkçenin şehirli/modern olma, Zazacanın ise köylü/geri olma ile özdeşleştirilmesi de subjektif neden olarak bu değişim sürecinde önemli rol oynadı.

Zazacanın Türkçe karşısında gerilemesinin hızlandığı bu sosyal değişim sürecinde zıt yönde bir başka eğilim de ortaya çıktı. 1990'lı yıllarda genel olarak Dünya'da ve Türkiye'de farklı kimliklere ilişkin duyarlılığın artması, özel olarak da Türkiye'de Kürt meselesinin ana gündemin bir parçası haline gelmesinin etkisiyle Zazacaya yönelik belirli bir duyarlılık gelişti. Zazaca kültürel üretim yapma ve yeni nesillerle Zazaca konuşma biçiminde vücut bulan bu duyarlılık, dikkat çekici biçimde, Türkçe bilme ve kullanma düzeyinin en yüksek olduğu eğitilmiş, genç erkeklerce sahiplenildi. Ancak, Zazacayı yaşatma ve standart bir Zazaca oluşturmaya yönelik cılız kültürel üretim gerek Türkçenin muazzam hakimiyeti gerekse Zazacanın diyalekt farklarının neden olduğu anlaşılabilirlik sorunları nedeniyle beklenen karşılığı

⁴Zazaca genel olarak, Kuzey ve Güney diyalekti olarak ikiye ayrılırken (Arslan, 2018), Diyarbakır'da konuşulan Zazaca ağzlar Siverek, Çermik, Çüngüş, Maden, Ergani ağzı; Eğil, Hani ağzı; Kulp, Lice, Genç ağzı; Dicle ağzıdır.

bulamadı. 1990'larda başlayan Zazacaya yönelim, kitap ve filmde farklı olarak, gerek üretim gerekse dinlenme yüksekliğiyle esas olarak kendini müzikte gösterdi. Müziğin bu ayrık durumunun temel nedeni Zazaca müzik üretiminin fazlalığı ve bu nedenle kişilerin kolayca anlayabilecekleri kendi diyalektlerinde ürün bulabilmesi değil müzik üretme ve dinleme aracılığıyla kişilerin, Zaza kimliğinin tek kurucu unsuru olan Zaza diliyle ilişkilendirme duygusunu deneyimlemesidir.⁵

⁵ Zazaca şarkıların çok önemli bir kısmı Diyarbakır'da konuşulan diyalektlerden oldukça farklı olan Dersim diyalektiyle üretilmektedir.

Kaynakça

- Abdulla, N. (2010). İmparatorluk Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması. (M. Aslan, Çev.) İstanbul: Avesta.
- Akbulut, O. (2012). Resmi Dil ve Anayasalarda Düzenlenişi. Ankara Barosu Dergisi, 70(3), 153-182.
- Akman, İ. (2019). Zaza Romancılığına Giriş. N. Beltekin, & A. Kırcan içinde, Sözden Yazıya Zazaca (s. 170-231). İstanbul: Peywend.
- Arakelova, V. (1999/2000). The Zaza People As a New Ethno-Political Factor in the Region. İran and the Caucasus, Research Papers from the Caucasian Centre for Iranian Studies, 3(4), 397-408.
- Arslan, İ. (2018). Zaza Dilinde Lehçe Farklılıkları. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 4(7), 51-66.
- Arslan, Z. (2018). Zazaca ve Zaza Kimliğinin Algılanması ve Yansımaları Üzerine Bir Tartışma. Border Crossing, 8(1), 267-296.
- Aslan, C. (2011). Moriber. İstanbul: Kardelen.
- Astare, K. (1994). Cêr Hard Cor Asmên. İstanbul: Doz.
- Babuş, F. (2006). Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti. İstanbul: Ozan.
- Bruinessen, V. (2005). Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri. (H. Yurdakul, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Can, M. (2012). Barkerdena Zerrî. İstanbul: Kayhan.
- Can, M. (2018). Bibliyografyaya Kırmancî (Zazakî) (1963–2017). İstanbul: Vate.
- Çağlayan, E. (2016). Zazalar Tarih Kültür ve Kimlik. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çem, M. (2007). Gula Çemê Pêrre. İstanbul: Vate.
- Çiya, S. (2001). Her Çi Beno Sanike. İstanbul: Tij.
- Dilawer, H. (2014). Dêrsim. İstanbul: Vate.
- Espar, J. İhsan (2011) Vate Çalışma Grubu ve Vate Dergisi Çalışmaları, <http://www.zazaki.net/haber/vate-calisma-grubu-ve-vate-dergisi-calismalari-775.htm>.
- Feroz, A. (1993). Making of Modern Turkey. London & New York: Routledge.
- Fossum, L. O. (1919). A Practical Kurdish Grammar. Minneapolis: The Inter-Synodical Ev. Lutheran Orient-Mission Society.
- Gippert J. (1996) Zazacanın Tarihsel Gelişim, Mannheim Kitap Şenliği Konuşması, çev. H. Dursun, <http://cemisgezek.atSPACE.com/history/ethnic/zazacatarihsel.html>.
- Gündüz, D. (2000). Kılama Pepûgî. Ankara: Vartan.
- Gündüz, D. (2010). Sora. İstanbul: Vate.
- Gündüz, D. (2013). Kalaşnikof. İstanbul : Vate.
- Gündüz, D. (2020). Avesta Dili ile Kırmancca (Zazaca)'nın Karşılaştırılması: Etimolojik Bir İnceleme. İstanbul: Vate.
- Güntaş-Aldatmaz, N. (2016). Piltane. İstanbul: Vate.
- Güntaş-Aldatmaz, N. (2021). Tehlike Altında Bir Dil Kırmancca/Zazaca. İstanbul: Vate.
- Izady, M. R. (1992). The Kurds: A Concise Handbook. New York: Taylor & Francis.

- Jongerden, J. (2007). *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds: An Analysis of Spatial Policies, Modernity, and War*. Boston: Brill.
- Kaya, A. (2012). Tarihte Zazalar ve Zazaca. II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (s. 86-104). Bingöl: Bingöl Üniversitesi.
- Kaya, M. S. (2014). *Zaza Kürtleri*. İstanbul: Rupel.
- Kaya, M. S. (2018). *The Zaza Kurds of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society*. London: I. B. Touris.
- Kaymak, W. (2014). *Zaza Halk Tarihinin Büyük Hatları*. İstanbul: Arya.
- Keser, İ. (2011). *Göç ve Zor: Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç*. Ankara: Ütopya.
- Keskin, M. (2011). *Zazaca Üzerine Notlar, Herkesin Bildiği Sır: Dersim*. (Ş. Aslan, Dü.) İstanbul: İletişim.
- Keskin, M. (2015). *Zaza Dili*. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 1(1), 93-114.
- Kırkan, A. (2019). *Zazaca Klasik Edebiyat*. N. Beltekin & A. Kırkhan içinde, *Sözden Yazıya Zazaca*, İstanbul: Peywend.
- Konda (2011) *Kürt Meselesini Yeniden Düşünmek*.
- Kubilay, Ç. (2004). Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmî Dil Eşitlemesinin Kırılması. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, no. 2 (2), 55-86.
- Lezgin, R. (2011), “Modern Kırmanca (Zazaca) Edebiyatı”, <http://www.zazaki.net/haber/modern-kirmanca-zazaca-edebiyati-851.htm>
- MacKenzie, D. N. (1989). *The Role of the Kurdish Language in Ethnicity*. P. A. Andrews & R. Benninghaus içinde, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, s. 541-542.
- Malmîsanij (1996). *Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri*. İstanbul: Deng.
- Malmîsanij (2015). *Kurmanca ile Karşılaştırmalı Kırmanca (Zazaca) Dilbilgisi*. İstanbul: Vate.
- Malmîsanij (1988). *Herakleitos. Uppsala: Jîna Nû*.
- Mirza, Y. (2004) *Silema-1*.
- Molyneux-Seel L. (1914). *A Journey in Dersim*. *The Geographical Journal*, no. 44 (1): 49-68.
- Özsoy, M. M. (2014). *Dîwan*. Diyarbakır: Roşna.
- Paul, L. (1998). *The position of Zazaki among West Iranian languages*. *Proceedings of the Third European Conference of Iranian Studies* (s.163-76). Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- Paul, L. (2009). *Zazaki*. G. Windfuhr içinde, *The Iranian Languages*. London/New York: Routledge, s.545-586.
- Paul, L. (2011). *Zazacanın Kökeni ve Konumu ve Etnik Kökeni ile Dilin İlişkisi*. I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu. Bingöl: Bingöl Üniversitesi.
- Puexi, M. K. (2003) *Mewlidi Nebi*. İstanbul.
- Rençber, F. (2013). *Din-Kimlik Tartışmaları Ekseninde Zazaca Konuşan Alevilerin Etnik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme*. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (6), 945-955.
- Selcan, Z. (2001) *Zaza Dilinin Gelişimi*, http://zilfiselcan.net/wp-content/uploads/2016/05/ZazaDilininTarihiGelisimi9k5_zs.pdf.
- Sertkaya, İ. (2007). *Kilamaşilane*. İstanbul: Pêri.

- Sertkaya, İ. (2013).*Sosine û Gulîzare*. İstanbul: Vate.
- Soane, E. B. (1912). *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise: With Historical Notices of the Kurdish Tribes and the Chaldeans of Kurdistan*, Boston: Small, Maynard and Company Publishers.
- Sürmeli, H. (2015). *Anadilinde Eğitim Hakkı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.Ankara.
- Sykes, M. (1904).*Dar-ul İslâm A Record of A joumey Through Ten of The Asiatic Provinces of Turkey*. Londra: Bickers&Son.
- Taylor, J. G. (1865).*Travels in Kürdistan, with Notices of the Sources of the Eastem and Western Tigris and Ancient Ruins in TheirNeighbourhood*, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 35, s. 21-58.
- Todd, T. L. (1985). *A Grammar of Dimili [AlsoKnoujn as Zaza]* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Michigan: The University of Michigan Near Eastern Studies: Languages and Literatures.
- Xasî, E. (1899).*Mewludê Nêbi*. Diyarbakır: Lityografya Matbaası.
- Yetişen, H. (2011) “Malmîsanij İle Güncel Bir Röportaj”, <http://www.zazaki.net/haber/malmsanij-ile-guncel-bir-roportaj-742.htm>
- Yıldız P. (2020). *Kirmancca (Zazaca) Hikâyeciliği*. S. Vali içinde,*Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kirmancca*. İstanbul: Vate.
- Werner, E. (2012). *Considerations About The Religions of The Zaza People (Tarihte Zazalar ve Zazaca)*, II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, s. 17-37.
- Zengelan, J. (2009).*Zifqêra Berî*. İstanbul: Vate.
- Zilan, B. (2020).*Vate Çalışma Grubu ve Kırmancayı (Zazacayı) Standartlaştırma Çalışmaları*. S. Vali içinde,*Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kirmancca*.İstanbul: Vate.